

توسعه معیشت پایدار روستایی

راهبرد ها و راهکارها

طاهر، صادق‌قلو

حمدالله سجاسی قیداری

مجتبی پالوج

۱۳۹۵

سرشناسه	: صادق‌قلو، طاهره.
عنوان و نام پدیدآور	: توسعه معیشت پایدار روستایی : (راهبردها و راهکارها) طاهره صادق‌قلو، حمدالله سجاسی قیداری، مجتبی پالوج.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات تحقیقات آموزش کشاورزی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۳۶۳ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۲۴۸-۷۴-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۳۳۳.
موضوع	: روستائیشینی - ایران - Country life - Iran
موضوع	: عمران روستایی - ایران - Rural development - Iran
موضوع	: توسعه پایدار - ایران - Country life - Iran
شناسه افزوده	: سجاسی قیداری، حمدالله.
شناسه افزوده	: پالوج، مجتبی.
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ۹۲۲/۴۲۱HT ص ۳۰۷/۷۲۰۹۵۵
رده بندی دی‌سی	: ۳۰۷/۷۲۰۹۵۵
سامانه رده‌بندی ملی	: ۴۲۵۰۶۲۵

توسعه معیشت پایدار روستایی (راهبردها و راهکارها)

تألیف:	طاهره صادق‌قلو، حمدالله سجاسی قیداری و مجتبی پالوج
ناشر:	انتشارات تحقیقات آموزش کشاورزی
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۸۲۴۸-۷۴-۳
تیراژ:	۱۰۰۰ نسخه
سال و نوبت چاپ:	۱۳۹۵/اول
ناظر فنی:	فرهاد بلادری
ویراستار:	راحله کریمیان
چاپ:	تحقیقات آموزش کشاورزی
قیمت:	۱۸۵۰۰ تومان

آدرس: تهران، میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، نشانی خیابان وحید نظری، ساختمان نادر، طبقه اول واحد ۱
فروشگاه و نمایشگاه دائمی تحقیقات آموزش کشاورزی - تلفن: ۶۶۹۶۳۱۲۷ - ۶۶۴۸۱۳۳ همراه: ۹۱۳۶۹۹۵۸۳۲

www.tak-r.com

Email: atk_ir@yahoo.com

حق چاپ برای انتشارات تحقیقات آموزش کشاورزی محفوظ است.

امروزه یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های برنامه ریزی، در جوامع انسانی به ویژه جوامع روستایی که کانون تمرکز فقرا در کشورهای در حال توسعه اند، تأمین معیشت است. زیرا در برخی از موارد بهره برداری‌های بی رویه و غیراصولی و در موارد دیگر بهره وری پایین در بهره برداری از منابع پایه موجود در روستاها (مانند آب، و خاک و...) سبب مشکلات معیشتی و ایجاد ناپایداری‌هایی در محیط به عنوان منبع اصلی معیشت روستایی شده است. لذا ضروری است متناسب با تغییرات شکل گرفته در شیوه‌های تولید و به وجود آمدن بازارهای رقابتی، تغییراتی در شیوه‌های معیشت روستایی انجام شود تا روستاها به لحاظ معیشتی توسعه یافته و پایدار گردند. زیرا در اغلب موارد بهره بردای ناقص و توأم با ناآگاهی از منابع بسیار مخرب‌تر از بهره برداری‌های بی رویه صنعتی می باشد. به همین دلیل امروز فقر روستایی به جهت فشار مضاعف منابع، خود به عنوان یکی از عوامل ناپایداری در بهره گیری از منابع بشمار می رود. بنابراین، کمک بهی رای فقرای روستایی، دستگیری حمایتی از آنها نیست، بلکه تحول در شیوه معیشت آنهاست. این کاهش مشکلات فوری معیشتی در مناطق روستایی، باید اقداماتی زیربنایی در جهت تدوین روش‌های جدید سازماندهی فعالیت‌ها، تنوع شغلی و بهره‌برداری از منابع با رویکرد آینده‌نگری صورت گیرد. زیرا که جوامع روستایی امروزی عمدتاً با ویژگی‌های مانند فقر اطلاعاتی، مهارت‌های پایین، فرهنگ کارآفرینی ضعیف و نابرابری‌های قومی و قبیله‌ای روبرو هستند که تأثیر سازنده در ناپایداری معیشتی آنها دارد. به همین جهت، چالشهای عمده پیش روی این جوامع در احراز رسیدن به معیشت پایدار روستایی شامل: تنوع‌بخشی معیشتی، برقراری ترکیب مناسب زیرسرمایه‌های معیشتی در مناطق روستایی، تحلیل منابع معیشتی و انطباق شیوه فعالیت با تحلیل محیط زیست، تحلیل سطح آسیب‌پذیری محیط زیست می‌باشد. برای حل چنین چالش‌هایی، تنها با نگاه کل گرا به توسعه به ویژه توسعه روستایی و استفاده از یک روش‌شناسی خاص حل مسئله برای تحقق توسعه معیشت پایدار روستایی، با تبعیت از توانمندسازی و ظرفیت‌سازی جامعه روستایی برای برنامه‌ریزی و مدیریت روستایی، بایستی از داخل خود جامعه محلی شروع کرد و عوامل بیرونی می‌توانند به عنوان تسهیلگر ایفای نقش نمایند. در این راستا، الگوی معیشت پایدار به عنوان یکی از رویکردهای توسعه روستایی نوین در اواخر دهه ۱۹۸۰ مطرح گردید که از

ویژگی های آن ترکیب عوامل معیشتی جامعه روستایی با توسعه پایدار بود. زیرا توسعه اقتصادی علاوه بر تغییر ارزشها و نهادهای توسعه اقتصادی، مستلزم تحولات ساختاری و معیشتی جامعه متناسب با توانهای زیست محیطی و توان بالقوه می باشد. لذا برای رسیدن به توسعه پایدار روستایی نیازمند حرکت سریع از الگوهای معیشتی سنتی به الگوهای معیشتی پایدار در جامعه روستایی است که متناسب با نیازهای جامعه امروزی و ظرفیت های محیطی باشند. این حرکت و تغییر رویکرد بدون داشتن برنامه ریزی دقیق و آینده نگر امکان پذیر نمی باشد. زیرا تلاش در راستای تغییر الگوی معیشتی ساختار یافته و هنجاری شده در مناطق روستایی، الگوی پایدار نیازمند برنامه ریزی بلندمدت و آغاز تغییرات ساختاری در نظام اقتصادی، روستایی با آینده نگری پایدار می باشد. لذا برای شروع چنین حرکتی ابتدا نیازمند انجام مطالعاتی مبنی بر زمینه چارچوب معیشت پایدار روستایی و سرمایه های معیشتی در مناطق روستایی بود. در گام نخست از طریق برنامه ریزی راهبردی، سیاست های کلان و خط مشی اساسی برای تغییر متناسب شود. با وجود سابقه طولانی راهبرد معیشت پایدار در عرصه ادبیات جهانی به ویژه کشورهای توسعه یافته، حال توسعه مانند هند، بنگلادش و...، در کشور ما در زمینه ادبیات مفهومی و راهبرد ای دل معیشت پایدار روستایی پژوهش مرتبطی کمتر صورت گرفته است.

با این نگرش، به تالیف کتابی پرداخته شد تا با فراهم کردن ادبیات علمی مناسبی در زمینه معیشت پایدار روستایی، بتواند زمینه ساز و راهگشا در بحث سیاست های توسعه روستایی کشور باشد. برای رسیدن به اهداف و نگرش ترسیم شد، این کتاب در چهار فصل تدوین شده است تا به لحاظ نظری به تبیین پایه های علمی معیشت پایدار، ابعاد مفهومی مسئله را به لحاظ معرفت شناسی نظری مورد بررسی قرار داده و بسترهای نظری و اندیشه ای جدید را برای سیاستگذاران، برنامه ریزان، مدیران و دانشجویان برنامه ریزی روستایی در کشور فراهم سازد. در فصل پایانی کتاب نیز تلاش شده است با رویکرد راهبردی، مطالعه موردی را در کشور به عنوان نمونه (پابلوت) ارائه شود تا الگوی اولیه ای برای مطالعات معیشت پایدار در مناطق روستایی باشد. امید است کتاب حاضر به عنوان منبع سودمندی در دسترس سیاستگذاران، برنامه ریزان، مدیران، اساتید، محققان و همچنین دانشجویان و

دانش پژوهان در حوزه‌های مرتبط پروژه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، توسعه و ترویج روستایی، توسعه کشاورزی، در سطوح مختلف دانشگاهی قرار گیرد.

در اینجا بر خود لازم می‌دانیم از موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی که امکان و اجازه استفاده از نتایج پژوهش مرتبط با این موضوع که در گذشته توسط مولفین انجام شده بود را داده‌اند تشکر و قدردانی نماید. هم‌چنین از زحمات تمامی کسانی که در تدوین این کتاب ما را یاری کردند، تشکر کنیم. امیدواریم خوانندگان این دغدغه را منتقدانه و اساسی پذیرفته و کاستی‌های موجود را گوشزد نمایند تا در ویرایش‌های بعدی برطرف شود.

دکتر حماد الله سجاسی قیداری؛ عضو هیات علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد و عضو انجمن علم توسعه روستایی ایران

دکتر طاهر صادق‌صادق؛ عضو هیات علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد و عضو انجمن علمی توسعه روستایی ایران

دکتر مجتبی پالوج؛ عضو هیات علمی موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی و عضو هیات ریسه انجمن علمی توسعه روستایی ایران

فصل اول: تبیین مفهومی معیشت روستایی ۱

۱-۱- مقدمه ۳

۲-۱- مفهوم معیشت ۳

۱-۲-۲- تولید و شیوه تولید ۶

۱-۳-۲- نظام بهره برداری ۹

۳-۱- معیشت روستایی ۱۱

۱-۴- منبع و مبردهای معیشت روستایی ۱۴

۱-۴-۱- سرمایه انسان ۲۱

۱-۴-۲- سرمایه بزرگی ۲۳

۱-۴-۳- سرمایه مالی ۲۴

۱-۴-۴- سرمایه طبیعی ۲۵

۱-۴-۵- سرمایه اجتماعی ۲۷

۱-۵- رویکردهای نظری مختلف به معیشت ۳۰

۱-۵-۱- رویکرد رشد اقتصادی ۳۱

۱-۵-۲- رویکرد نیازهای اساسی ۳۲

۱-۵-۳- رویکرد توسعه پایدار ۳۶

۱-۶- جمع‌بندی ۴۰

فصل دوم: معیشت پایدار روستایی ۴۳

۱-۲- مقدمه ۴۵

۲-۲- مفهوم معیشت پایدار ۴۶

۲-۳- عناصر و اجزای رویکرد معیشت پایدار ۵۵

۲-۴- ابعاد معیشت پایدار ۶۱

۲-۵- رویکردهای تقویت معیشت پایدار ۶۳

۲-۵-۲- رویکرد ارزش افزایی ۶۶

۲-۵-۳- رویکرد تنوع بخشی معیشتی ۶۷

۶۸	۲-۵-۳-۱- مراحل حوزه اکتشاف
۶۸	۲-۵-۳-۱-۱- مرحله اول: تدارک زمینه های تقویت تنوع بخشی معیشت پایدار
۷۲	۲-۵-۳-۱-۲- مرحله دوم: یادگیری درباره معیشت
۷۵	۲-۵-۳-۱-۳- مرحله سوم: ایجاد اتفاق آراء درباره تغییر
۷۷	۲-۵-۳-۱-۴- مرحله چهارم: ترسیم چشم انداز برای توسعه معیشت
۷۸	۲-۵-۳-۲- مراحل حوزه هدایت
۸۰	۲-۵-۳-۱-۱- مرحله اول: فرصتهای هدف گذاری برای توسعه معیشت
۸۱	۲-۵-۳-۱-۲- مرحله دوم: تبدیل چشم انداز به واقعیت
۸۲	۲-۵-۳-۲-۱- مرحله سوم: ادامه ریزی دقیق با جزئی برای اقدام
۸۳	۲-۵-۳-۳- فاز دوم: اجرای حوزه اجرایی
۸۴	۲-۵-۳-۱-۳- مرحله اول: حمایت از فقرای روستایی
۸۴	۲-۵-۳-۲- مرحله دوم: سرپرست سازی
۸۵	۲-۵-۳-۳-۳- مرحله سوم: ایجاد یک مظهر انمندساز
۸۶	۲-۵-۳-۴- مرحله چهارم: بهبود دسترسی به بازار
۸۷	۲-۵-۳-۴- فاز چهارم: فرآیند پشتیبانی از رویکردهای تنوع بخشی معیشت پایدار
۸۸	۲-۵-۳-۱-۱- حمایت از خواسته های مردم
۸۸	۲-۵-۳-۲- ایجاد اعتماد به نفس و قدردانی از نقاط قوت
۸۸	۲-۵-۳-۳- ایجاد روند مالکیت
۸۹	۲-۵-۳-۴- ایجاد سیستم یادگیری و بازخورد مشترک
۹۰	۲-۵-۳-۵- ایجاد مشارکت برای تقویت تنوع بخشی معیشت
۹۰	۲-۵-۳-۶- پرورش مهارت های رهبری، نوآوری و سرمایه گذاری
۹۱	۲-۵-۴-۱- فواید های رویکرد معیشت پایدار
۹۲	۲-۵-۵-۱- معیشت پایدار رهیافتی برای فقر زدایی
۹۴	۲-۵-۵-۱- معیشت پایدار و کاهش فقر
۹۶	۲-۵-۵-۲- کاهش فقر در اهداف توسعه هزاره
۱۰۲	۲-۵-۶- سازگاری اقتصادی - اجتماعی معیشت روستایی
۱۰۴	۲-۵-۷-۱- جنسیت و سازگاری معیشتی

۲-۵-۶-۲- دولت و سازگاری معیشتی.....	۱۰۵
۲-۵-۶-۳- تنوع بخشی و سازگاری معیشتی.....	۱۰۷
۲-۵-۶-۳-۱- آثار مثبت تنوع بخشی معیشتی.....	۱۰۸
۲-۵-۶-۳-۲- آثار منفی تنوع بخشی معیشتی.....	۱۱۰
۲-۵-۷- منابع محیطی و پایداری معیشت.....	۱۱۱
۲-۵-۷-۱- سازگاری محیطی معیشت روستایی.....	۱۱۲
۲-۵-۸- ویکردهای راهبردی توسعه معیشت پایدار روستایی.....	۱۱۸
۲-۵-۸-۱- افزایش بهره‌وری و برگشت پذیری از طریق متنوع سازی.....	۱۲۱
۲-۵-۸-۲- افزایش بهره‌وری از طریق تخصص یافتگی.....	۱۲۲
۲-۵-۸-۳- نظیر چارچوب بلندمدت دستیابی به معیشت پایدار روستایی با رویکرد راهبردی.....	۱۲۲
۲-۵-۸-۴- همسوسازی مدیریت کلان و دستگاه‌های قانون‌گذاری، تصمیم‌گیری و اجرایی بخش توسعه روستایی و بخش مشاوره.....	۱۲۳
۲-۵-۹- سیاستگذاری‌ها و شیوه‌های ملی معیشت پایدار.....	۱۲۵
۲-۵-۱۰- سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی پایدار.....	۱۳۱
۲-۵-۱۱- ارتباط جامعه، دولت و نظام معیشت پایدار.....	۱۳۵
۲-۶- جمع‌بندی.....	۱۳۷
فصل سوم: مؤلفه‌ها و شاخص‌های معیشت پایدار روستایی.....	۱۴۱
۳-۱- مقدمه.....	۱۴۳
۳-۲- رهیافت‌های تسهیل‌کننده و تسریع‌گر توسعه معیشت پایدار روستایی.....	۱۴۳
۳-۲-۱- توانمندسازی و توسعه معیشت پایدار روستایی.....	۱۴۴
۳-۲-۲- ظرفیت‌سازی و توسعه معیشت پایدار روستایی.....	۱۵۱
۳-۳- ضرورت‌های تقویت معیشت پایدار روستایی.....	۱۶۴
۳-۳-۱- پایداری نظام اقتصادی معیشت.....	۱۶۶
۳-۳-۲- پایداری نظام اجتماعی معیشت.....	۱۶۸
۳-۳-۳- پایداری نظام محیطی معیشت.....	۱۷۱
۳-۴- عوامل، معیارها و شاخص‌های توسعه معیشت پایدار روستایی.....	۱۷۳

۱۷۷	۳-۴-۱- شاخص های دارایی های مالی و توسعه معیشت پایدار روستایی
۱۸۰	۳-۴-۲- شاخص های دارایی های اجتماعی- نهادی و توسعه معیشت پایدار روستایی
۱۸۳	۳-۴-۳- شاخص های دارایی های انسانی و توسعه معیشت پایدار روستایی
۱۸۶	۳-۴-۴- شاخص های دارایی های طبیعی و توسعه معیشت پایدار روستایی
۱۸۹	۳-۴-۵- شاخص های دارایی های فیزیکی و توسعه معیشت پایدار روستایی
۱۹۲	۳-۵- جمع بندی
۱۹۳	فصل چهارم: نظام معیشتی مناطق روستایی
۱۹۵	۴-۱- مقدمه
۱۹۵	۴-۲- انواع نظام های معیشتی روستایی
۱۹۹	۴-۳- ساختار تأمین معاش روستایی
۲۰۰	۴-۳-۱- منابع معیشت روستایی
۲۰۲	۴-۳-۲- کشاورزی و معیشت روستایی
۲۰۷	۴-۳-۳- نظامهای معیشتی در حال تغییر روستا
۲۰۹	۴-۳-۴- نقش های معیشتی خانوار روستایی
۲۱۱	۴-۳-۴-۱- نقش تولیدی زنان روستایی (معیشت یار و جنسیت)
۲۱۳	۴-۳-۴-۲- زنان روستایی و صنایع دستی
۲۱۳	۴-۳-۴-۳- زنان روستایی و فعالیت های دامداری
۲۱۵	۴-۳-۵- نقش های فعالیتی روستاییان در تأمین معیشت
۲۱۶	۴-۳-۵-۱- کشاورزی
۲۲۲	۴-۳-۵-۲- صنایع دستی
۲۲۴	۴-۳-۵-۳- خدمات
۲۲۴	۴-۳-۶- مشاغل عمده روستاها
۲۲۵	۴-۳-۶-۱- بخش کشاورزی
۲۲۹	۴-۳-۶-۲- بخش صنعت و صنایع دستی روستاها
۲۴۰	۴-۳-۶-۳- بخش خدمات و نقش آن در معیشت روستاها
۲۴۳	۴-۳-۶-۴- روستاهای چندکارکردی

۲۴۴	۴-۳-۵- فرصت‌های جدید شغلی روستایی
۲۴۷	۴-۳-۷- منابع درآمدی روستاها
۲۴۹	۴-۳-۱- روند تحولات درآمدی روستاییان
۲۵۶	۴-۳-۲- ترکیب سبد مصرف خانوار روستایی
۲۵۸	۴-۳-۳- بهره‌مندی از امکانات رفاهی و تسهیلات
۲۶۲	۴-۳-۴- رفاه مادی امکانات و تسهیلات محل سکونت و لوازم خانگی
۲۶۵	۴-۴- جمع‌بندی
۲۶۷	فصل پنجم: تجارب معیشت پایدار روستایی در کشورهای منتخب و نمونه‌موردی در ایران
۲۶۹	۵-۱- مقدمه
۲۶۹	۵-۲- مبانه و شمال جزیره آمان، کشور هند
۲۷۰	۵-۲-۱- اقدامات رویکرد تنوع بخشی معیشت پایدار در این منطقه
۲۷۱	۵-۳- تجربه رویکرد تنوع بخشی معیشت در لاکشادویپ هندوستان
۲۷۲	۵-۴- تجربه رویکرد تنوع بخشی معیشت در سرخس پاکستان
۲۷۳	۵-۵- رویکرد تنوع بخشی در باآتول الدیو
۲۷۴	۵-۶- تجربه رویکرد تنوع بخشی معیشت در خلدو مانا، هندوستان
۲۷۶	۵-۷- نمونه‌موردی رویکرد راهبردی به معیشت پایدار روستایی در ایران
۲۷۷	۵-۷-۱- منطقه مورد مطالعه
۲۷۹	۵-۷-۱-۱- ساختار جمعیتی و روند تغییرات آن
۲۸۳	۵-۷-۱-۲- سطح سواد
۲۸۴	۵-۷-۱-۳- اشتغال و تحلیل سازمان‌فضایی فعالیت‌ها (کشاورزی، صنعت، خدمات)
۲۸۶	۵-۷-۱-۴- ساختار روابط شهر و روستا
۲۸۶	۵-۷-۱-۵- وضعیت بخش‌های کشاورزی و دامداری به عنوان معیشت غالب در منطقه
۲۹۷	۵-۷-۱-۶- جمع‌بندی از وضع موجود منطقه
۲۹۸	۵-۷-۲- روش‌شناسی
۳۰۹	۵-۷-۳- نتایج بحث
۳۳۳	منابع